
REPUBLIC OF SERBIA AND ARGUMENTS AGAINST ITS MEMBERSHIP TO THE NATO ORGANIZATION

Mile Rakic, Ph.D

Institute for Political Studies, Belgrade, Serbia, rakicmile@hotmail.com

Abstract: The arguments for (non) integrations of the Republic of Serbia into the NATO are usually analyzed within the line of three most important arguments (aspects) of political, security and economic nature. In this paper author had in mind two goals in the analysis of such argumentation: first of all a deconstruction of the thesis which is most often mentioned as the argument in favor of the membership of Serbia in the NATO and then the author's giving directions toward necessary rational approaches to the solution of this complex problem by which all the arguments are equally taken into account, in first place, by help of academic debates regarding it, along with a fair estimation of the opinions of all relevant subjects which influence giving the stance over the complex issue of the need for membership or non-membership of Serbia to the NATO. This is additionally necessary to be done due to the emergence of the stances which favor the membership of Serbia to the NATO without having sufficient dose of criticism which could provide the basis for authoritative argumentation for such stance. On the other hand, the arguments which favor the need for neutral status of Serbia in this regard have been almost *apriori* rejected, which has undoubtedly led to some useless and irrational discussions over this very important issue for the state. In this sense the most usual arguments which favor the membership of Serbia to the NATO is citation of the fact that the NATO is a sort of „community of values“ in which there are developed democracy, basic human rights, inviolability of territorial sovereignty, etc. From the aspect of economy, there are primarily exaggerated the facts that the membership of Serbia to the NATO can provide for the stability and integration of the market of Serbia with the markets of other states, in particular with the states of the European Union. From the aspect of security there is often mentioned a need for Serbia to become the member of the NATO so that it could provide for the security of the state not only from possible imperilment to the state coming from abroad, but also that it could provide the stable security within the state itself. However, it is interesting that the NATO aggression on Serbia in 1999 is omitted from the course of such argumentation and also the fact that the security of the Republic of Serbia both in the fields of domestic and foreign affairs has been largely imperiled by indirect or quite often direct influence of the United States of America as the leader state of the NATO. On the other hand, the end of bipolar world era and strengthening of the Russian Federation, along with the strengthening of the People's Republic of China and other states which oppose domination of the USA and NATO in all fields, has sufficiently shown the necessity for finding careful and rational solution for the issue of the (non) membership of Serbia into the NATO, as nowadays it has been a crucial issue for the Republic of Serbia from political, security and economic aspects.

Keywords: NATO, politics, security, economy, the Republic of Serbia.

REPUBLIKA SRBIJA I ARGUMENTI PROTIV ULASKA U NATO

Dr Mile Rakić,

Institut za političke studije u Beogradu, Srbija rakicmile@hotmail.com

Abstrakt: Argumentacija u prilog (ne)integracijama Republike Srbije u NATO obično se razmatra kroz tri najvažnija argumenata – aspekta: politički, bezbednosni i ekonomski. Rad predstavlja elaboraciju dva osnovna cilja: dekonstrukcija teza koje se najčešće navode kao argumenti za ulazak Srbije u NATO i upućivanje ka neophodnim racionalnim pristupima rešavanja ove kompleksne problematike, u kojoj će svi argumenti biti podjednako vrednovani kroz neophodne, pre svega, naučne debate o ovom pitanju uz podjednako vrednovanje stavova relevantnih subjekata koji imaju uticaja na davanje odgovora na ovo kompleksno pitanje ulaska ili ne ulaska u NATO. Ovo tim pre što se jasno uočavaju (artikulišu) stavovi za ulazak Srbije u NATO koji se bez dovoljne kritike uzimaju kao merodavni argumenti. S druge strane argumenti koji govore o potrebi opstanka Srbije kao neutralne države se gotovo apriori odbacuju što nedvosmisleno vodi ka neprincipijelnoj diskusiji i iracionalnom odlučivanju po ovom, za državu, bitnom pitanju. U tom smislu najčešće se kao argument za ulazak Srbije u NATO navodi činjenica da je NATO svojevrsna „zajednica vrednosti“ u kojoj se razvija demokratija, osnovna ljudska prava, demokratija, nepovredivost teritorije članice itd. Sa ekonomskog aspekta primarno se ističu činjenice da će članstvo u NATO omogućiti stabilnost i integrisanost tržišta Srbije sa drugim državama, a naročito sa Evropskom unijom. Sa

bezbednosnog aspekta se takođe ističe potreba članstva u NATO koji će obezbediti bezbednost države ne samo od eventualnog ugrožavanja spolja već će biti obezbedjena stabilna bezbednost i unutar države. Pri čemu se, interesantno je, zaboravlja agresija NATO na Srbiju 1999 godine, a i sadašnja spoljna i unutrašnja bezbednost Republike Srbije je dobrim delom ugrožena indirektnim ali ne retko i direktnim uticajem SAD na čelu NATO-a. S druge strane nestankom bipolarnog sveta i jačanjem Ruske Federacije, ali i Narodne Republike Kine i dr. država koje se suprotstavljaju dominaciji SAD i NATO na svim poljima, dovoljno ukazuje na neophodnost opreznog i nadasve racionalnog rešavanja (ne)ulaska u NATO, ovog danas političko-bezbednosnog i ekonomskog krucijalnog pitanja za Republiku Srbiju.

Ključne reči: NATO, politika, bezbednost, ekonomija, Republika Srbija.

1. UVOD

Obzirom na bezbednosna, a naročito na politička dešavanja unutar i u regionu danas, čini nam se, niko sa sigurnošću ne može decidno odrediti niti predvideti kojim putem se kreće Republika Srbija. Ove nejasnoće su evidentne u gotovo svim oblastima društvenopolitičkog života vezanog za Republiku Srbiju. Strateška predviđanja o daljem putu Republike Srbije i za najeminentnije stručnjake iz oblasti politike, ekonomije, bezbednosti itd. predstavljaju pravu enigmu. Nije jasno naznačeno ni kakav sistem vrednosti, zapravo, se želi negovati šta je sa dosadašnjom nacionalnom tradicijom, negovanjem nacionalne istorije, kulture, emocija itd. Ponekad se čini da još uvek nismo u potpunosti razumeli regionalne i globalne procese. Čini se da su građani najmanje upućeni u savremena političko-bezbednosna dešavanja a njihova volja se izražava putem političkih partija i njihovih lidera. Da li je takav proces izgradnje Republike Srbije dovoljan i adekvatan, posmatrajući njen bezbedan razvoj u dužem vremenskom periodu pokazaće se na više načina. Među najznačajnije indikatore ubrajamo politiku neutralnosti, privredu države i njenu bezbednost. Cilj nam je da, ne namećući sopstvene stavove, ukažemo na potrebu angažovanja većeg uticaja građana i svih relevantnih faktora, naročito državnih institucija i stručnjaka različitih profila, pre svega, u Srbiji. Ovo naročito kada se radi o pitanju bezbednosti države shvaćene u njenom najširem pojmovnom određenju. Republika Srbija mora da gradi svoju bezbednost na savremenim i stabilnim osnovama u suprotnom "razlog neuspeha brojnih strategija i projekata izgradnje i rekonstrukcije urušenih i propalih država nalazi se upravo u favorizovanju veberovskog i neoliberalnog pristupa problemu urušavanja institucija države i njenih funkcija, odnosno daje se prioritet izgradnji nacionalne bezbednosti".¹⁵⁷

2. REPUBLIKA SRBIJA I „NEUTRALNE INTEGRACIJE“

Republika Srbija je smeštena, u geopolitičkom smislu, na veoma trusno područje. Nijedno političko, ekonomsko ili bezbednosno pitanje i problem, koji nisu direktno vezani za ovo područje, nisu se desila a da nisu imala manji ili veći uticaj i na Srbiju. Valjda je zbog samog položaja Srbije na Balkanu i delu Evrope doprinelo da se vodeće političke partije opredele ka evrointegracijama i članstvu u Evropsku uniju radi izgradnje stabilne bezbednosti i njenog prosperiteta. No, već danas sasvim lako se uočavaju ogromni problemi u samoj EU, a naročito je izražena problematika njenog daljnijeg proširenja i međusobnog odlučivanja po bitnim pitanjima među njenim članicama. U Srbiji prilikom izbora aktuelne vlasti od strane članova koalicije vladajućih partija, ne može se kazati da su svi bili zainteresovani i odlučni da idu putem evrointegracija. Takođe, veliki je broj građana koji nisu glasali za opciju integracije tj. za ulazak u NATO. Nijednom rečju, u predizbornoj kampanji vladajuće stranke, nije bilo reči da će Srbija ići ka vojnim integracijama, odnosno da će političko-bezbednosna integracija biti usmerena ka evroatlantskim integracijama ili ulazak u NATO. Niko do sada nije sproveo istraživanja članova, koalicionih partija na vlasti, o njihovom sadašnjem stavu prema integracijama tj. ulasku u NATO npr. Ovakva situacija nam se čini paradoksalnom, ne zbog samog značaja i sadržaja samih evroatlantskih integracija koliko je čini paradoksalnom situacija da pojedini predstavnici aktuelne vlasti indirektno ukazuju na potrebu i opravdanost tih integracija. Ovo tim pre što se vlast mora zasnivati na poštovanju Ustava, a o ovom pitanju se jasno govori i u Strategiji bezbednosti Republike Srbije. Indikativno je da se o problematici vezanoj za bezbednosne integracije iznose najčešće uobičajene političko-ideološke floskule, najčešće bez izvršenih dubljih analiza poput ukazivanja da je Srbija neutralna vojno država. Međutim, danas se postavlja pitanje „da li Republika Srbija ima poreklo vojne neutralnosti koja se može uzeti kao osnova za njen status, i smatrati se prekretnicom koja je odvela u neutralnu politiku? Jedini period vojne neutralnosti Srbije, tadašnje Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, i njene sledbenice Savezne Republike Jugoslavije, vezuje se za članstvo u Pokretu Nesvrstanih Zemalja od 1961.godine do 1992.godine i specifičnu

¹⁵⁷ H Beriša M Rakić „Ljudska bezbednost u Avganistanu“, Kultura polisa br. 29, Institut za evropske studije, Novi sad, str. 482, 2016.godina

spoljnu politiku koja je pravila balans između Zapada i Istoka Prvo iskustvo sa neutralnošću, Srbija je imala sredinom devetnaestog veka, kada je bila primorana da proglasi privremenu neutralnost, našavši se tokom Krimskog rata 1853.godine u vrtlogu geopolitičkih interesa velikih sila¹⁵⁸. Osim toga „sam pojam neutralne države u međunarodnim odnosima je najkomplicovaniji koncept. U literaturi i stručnoj javnosti ne postoji precizno definisana terminologija koja se tiče koncepta neutralnosti. Termin neutralnosti ili slični termini koriste se za označavanje ratličitih statusa država u međunarodnim odnosima kao što su neutralnost, neutralizam, neutralizovana država, vojna neutralnost itd. Razlog takvom nesaglasju u određenju jednog termina su različite karakteristike koje se pojavljuju u slučajevima neutralnih država“¹⁵⁹. Dakle, radi se o svojevrsnom pokušaju manipulisanja sopstvenih birača i uopšte građana Republike Srbije po političko-bezbednosnom pitanju, pre svega. Međutim, taj odnos prema političko-bezbednosnim integracijama zahteva dublje i sveobuhvatnije analize i argumentovane činjenice koje treba izneti javnosti kroz prizmu politike, bezbednosti i privrede države. Ovoj problematici treba dodati i činjenicu da „u praksi, pojmovi „bezbednost“ i „nebezbednosti“ imaju relativna značenja u različitim kontekstima“¹⁶⁰, odnosno što za jednu državu predstavlja bezbednost ne mora da znači da je to bezbednost i za neku drugu državu itd. Zbog toga, „upravljanje spoljnim granicama Evropske unije opravdano je sa aspekta postizanja maksimalne bezbednosti. Bezbednost granica pak, predstavlja prioritet Evropske unije za koji je potrebno razviti odgovarajuće kapacitete i prihvatiti propisane procedure i standarde dobre prakse, kao preduslova za ostvarivanje saradnje u procesu evropskih integracija“¹⁶¹. Dakle ne sumnjivo je da svi oblici integrisanja država ostavljaju određene posledice. U zavisnosti od toga šta država dobija a šta ulaže u tim integracijama, šta građani države dobijaju a čega se odriču, može se i govoriti o kvalitetu samih integracija po državu i njene građane. Po pitanju vojne neutralnosti Srbije važno je napomenuti da je nakon bombardovanja SRJ stav prema SAD i NATO od strane građana bio gotovo neprijateljski, da bi nakon smirivanja pobune Albanaca na jugu Srbije i političkog učešća predstavnika NATO-a u rešavanju iste došlo do promene tog stava. SRJ je čak pristupila programu „Partnerstvo za mir“ da bi ponovo nakon pregovora o konačnom statusu Kosova 2006. i 2007. godine (nakon prezentovanja Ahtisarijevog plana) ponovo došlo do zaokreta u spoljnoj politici i okretanju ka Rusiji i Kini Rezolucijom u Skupštini Republike Srbije (27.11.2007.) ustanovljena je vojna neutralnost Republike Srbije. Međutim, bez obzira što je odlučeno da Srbija bude vojno neutralna ona je formalno bila članica „Partnerstva za mir“ što je od posebnog značaja za raspisivanje referenduma po pitanju pristupanja vojnom savezu. Do naših dana za većinu građana Srbije nije jasno šta je to vojno neutralni status Srbije i koja su prava, obaveze i perspektive Srbije u skladu sa ovako definisanom spoljnom politikom. Stav u rezoluciji da „vojna neutralnost u odnosu na postojeće vojne saveze“ ništa ne definiše obaveze spolne politike. Takođe, u delu rezolucije...„postojeće vojne saveze“ upućuje da Srbija može biti uključena u neki novi vojni savez što je u direktnoj suprotnosti sa neutralnošću. Rezolucija ipak ostavlja mogućnost da se građani Srbije naknadno izjasne o eventualnom priključenju u neki novi vojni savez što takode osporava neutralnu spoljnu politiku u budućnosti a što opet direktno dovodi u pitanje koncept vojne neutralnosti Republike Srbije, „zbog toga trenutni status Srbije je veoma blizak neutralizmu, ali uzimajući u obzir spoljnopoličko delovanje i dokumenta njen status danas poprilično deluje drugačije.

3. POLITIČKI ARGUMENTI PRISTUPANJA NATO-u

Uobičajeni su politički stavovi u određivanju nekih od osobina NATO-a da ova vojna organizacija predstavlja skup vrednosti: demokratskih, slobodarskih i osnovnih ljudskih prava. Međutim, ovakve kvalifikacije se mogu dovesti u pitanje jer npr. Portugalija kao jedna od članica NATO-a je u vreme pristupanja ovom vojnom savezu, a bila je od njegovog nastanka, je bila pod diktatorskom vladavinom Salazara i Marsela Kaitana (Druga portugalska republika, uspostavljena 1926. godine). Sličan slučaj je bio i u tadašnjoj Grčkoj koja je bila pod pod vlašću vojne hunte ili Turska u kojoj je vojska „diktirala“ politički život u njoj. Slično se desilo nedavno (2015.) sa Crnom Gorom koja je dobila poziv za članstvo u NATO iako je te godine u Crnoj Gori javna štampa bila pod kontrolom vlasti a u svetu je po slobodi medija zauzela 114 mesto od analiziranih 180 država.¹⁶² O pitanju ulaska Crne Gore u NATO aktuelnoj

¹⁵⁸ M. Rakić H. Beriša, „Odnos Ruske Federacije, SAD i NATO prema vojnoj neutralnosti Republike Srbije“, Srpska politička misao, br .02/2016., IPS, Beograd, str. 268, 2016.godina

¹⁵⁹ Isto str. 266

¹⁶⁰ H Beriša M Rakić „Ljudska bezbednost u Avganistanu“, Kultura polisa br. 29, Institut za evropske studije, Novi sad, str. 488, 2016.godina

¹⁶¹ Ljiljana Dapčević, „Kontrola spoljnih granica, azil i imigracije“ u: Duško Dimitrijević (ur), *Kontrola spoljnih granica i pristupanje Srbije Evropskoj uniji, Evropsko zakonodavstvo 58/16*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, str. 167, 2016.

¹⁶² <https://rsf.org/en/ranking/2015>

vlasti je savetovano da se izbegne referendum o ovom pitanju među građanima.¹⁶³ Ovaj referendum iako predstavlja demokratski čin do danas nije sproveden iako se može jasno uočiti da je Crna Gora na jedan korak od članstva u NATO. Za sada mnoge političke partije predlažu da se i po pitanju eventualnog priključenja Republike Srbije NATO-u raspiše referendum i na tome se za sada sve završava. Slična situacija danas je i u BiH i Republici Srpskoj gde se pokušava zaobići izjašnjavanje građana Republike Srpske po pitanju priključenja NATO-u jer Komanda NATO-a u Sarajevu je već istakla da nju ne interesuju entiteti, već samo BiH. Dakle, ako bi i došlo do izjašnjavanja građana o priključenju NATO-u u obzir dolazi samo izjašnjavanje na nivou BiH.

Najčešći argument za članstvo Republike Srbije danas se ističe da su gotovo sve države iz okruženja članice NATO ili će to uskoro postati. Zbog toga i Republika Srbija prirodno treba da ide tim putem.

Zaboravlja se da je Republika Srbija 1941. godine takođe bila okružena vojnim savezom pa takav determinizam ne bi trebalo uzeti kao nužnost.

Ono što danas naročito zahteva posebnu pažnju jeste da se skoro dve decenije posle bombardovanja protiv eventualnog članstva Srbije u NATO-u najveći broj njenih građana gotovo po pravilu izjašnjava protiv tog članstva. I pored tih saznanja mora se prihvatiti činjenica da je Srbija sve bliža priključenju NATO-a iz razloga, sada već formalnopravnih, zbog odluke srpskih vlasti da u Skupštini, u početku pod velom tajnosti, izglasaju Zakon o potvrđivanju sporazuma između Srbije i NATO-a. Ovim sporazumom se pripadnicima NATO-a obezbeđuje sloboda kretanja i diplomatski imunitet na teritoriji Srbije, kao i druge brojne privilegije. Ispostavilo se da je Srbija, faktički, potpisala sporazum iz Rambujea koji pre bombardovanja SRJ nije htela da potpiše. I protiv koga su bili današnji branioci tog sporazuma predsednik Nikolić i premijer Vučić.

4. BEZBEDNOSNI ARGUMENTI PRISTUPANJA NATO-U

Sa aspekta grupe bezbednosnih argumenata treba se podsetiti da je u stratejskom smislu položaj Srbije oduvek bio interesantan za SAD i NATO, i ne samo za njih. Zbog toga su najčešći stavovi po pitanju bezbednosti Srbije išli u pravcu da će Srbija priključenjem NATO-u biti znatno bezbednija.

Međutim, ne nudi se odgovor na pitanje od koga tačno Srbiji preti ugrožavanje bezbednosti spolja. Kao kontraargument i kontrateza se nudi i da bi Srbija mogla postati manje bezbedna, jer bi članstvom stala na mapu onih koji NATO percipiraju isključivo kao neprijatelja kome su spremni nasilno da oponiraju. Ovo naročito u vezi teze o smanjenju pretnje od terorističkih napada. Obzirom da su SAD i NATO u svojoj „Strateškoj koncepciji“ od 1999.god. terorizam percipirao kao jednu od mogućih prijetnji po sopstvene interese, nije bilo dovoljno da se spreči teroristički napad 11. septembra 2001. godine na World Trade Center u Njujorku nakon toga i niz terorističkih napada koji su izvršeni u Evropi. Indikativno je da tako nije sprečen teroristički napad ni u središtu NATO saveza – u Briselu, (22. marta 2016. god).

5. EKONOMSKI ARGUMENTI PRISTUPANJA NATO-U

Danas mnoge države nastoje da se integrišu u cilju jačanja svoje privrede pa otuda i nastojanje Srbije da postane članica EU. Međutim, na tom putu nailazi na manje ili veće prepreke koje za sada uspešno savladjuje, ali postoje mišljenja da bi članstvom u NATO integracija u EU tekla mnogo brže i mnogo lakše. Takođe, često se iznose stavovi da bi članstvo u NATO stabilizovalo tržište u Srbiji zbog čega bi se znatno povećalo inostrano ulaganje u privredu Srbije. Želi se dokazati kako, u stvari, iza članstva u NATO-u postoji ekonomski interes. Međutim, podaci sa sajta Svjetske banke¹⁶⁴ direktno ukazuju da osim minimalnog porasta stranih investicija u Sloveniji, i Bugarskoj, neposredno nakon ulaska u NATO, nijedna druga država iz okruženja Srbije nije imala porast stranih investicija. Suprotno su doživele Hrvatska, Rumunija, Albanija i Mađarska u kojima je došlo do pada inostranih investicija. Srbija danas iako formalno nije članica NATO-a ima znatan priliv inostranih investicija veći od mnogih susednih država članica NATO. Osim navedenog, svako učešće u NATO akcijama košta i članicu NATO-a pa se da zaključiti da bi ulaskom u NATO i Srbija morala da izdvaja znatna sredstva u te svrhe. Indikativan je primer BiH koja nije članica NATO ali je njeno vojno angažovanje u Iraku za period o šest meseci koštao 1,150.000 KM ili na godišnjem nivo bi to bilo oko 2,5 miliona KM i to uz sufinansiranje NATO-a. Prava cena priključenja Srbije u NATO je nepoznanica, ali sigurno da to eventualno priključenje nije besplatno. Takođe, za NATO je veoma važan ne samo geostrateški položaj države koja se priključuje tom vojnom savezu već i privredni potencijal i dostignuti nivo

¹⁶³ <http://www.politika.rs/scc/clanak/304740/Tajne-preporuke-NATO-a-crnogorskim-vlastima>

¹⁶⁴ <http://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.WD.GD.ZS?end=2015&locations=RS-HRAL-RO-HU-BG-SI&start=1998&view=chart>

privrednog razvoja te države. Ovo tim pre što i NATO smatra da „elementi vojne moći nisu statične kategorije već se nalaze u neprekidnom interaktivnom odnosu, kako između sebe tako i između ostalih elemenata društvene moći (pre svega sa ekonomskim elementom)“.¹⁶⁵ NATO standard podrazumeva da godišnja izdvajanja za odbranu budu na nivou od 2 % BDP-a. U slučaju Srbije to bi bilo 500 – 700 miliona evra što je više u odnosu na ono što država danas izdvaja za vojsku.¹⁶⁶ NATO standard podrazumeva da 20 % vojnog budžeta odlazi na osavremenjivanje vojske. U Srbiji za naoružanje i vojnu opremu u 2016. godini bilo je opredeljeno svega 3,4 procenta budžeta namenjenog vojsci. Ulazak u NATO, međutim, otvara mogućnost da država pregovara sa proizvođačima i da dobije ono što želi pod povoljnijim uslovima, ali jedan osnovni je uslov da se kupuje oprema koja odgovara NATO standardima. Upravo ova problematika i predstavlja argument za priključenje Srbije ovoj vojnoj alijansi jer malo koja država može samostalno da razvije savremeni sistem bezbednosti.

6. ZAKLJUČAK

NATO agresija se još uvek dobro oseća kod građana Srbije i nije oproštena. Mnoga istraživanja javnog mnjenja ukazuju da je znatna većina građana protiv ne samo ulaska, nego protiv bilo kakve saradnje sa NATO. Besomučno bombardovanje osiromašenim uranijumom i posledice se i danas sve više osećaju, mada smo skloni verovanju da bi ovaj protekli događaj bi mogao u određenom trenutku biti i prenebregnut i zanemaren od strane političara i političkog pragmatizma zarad nekih „uzvišenih“ ciljeva. Ovo bodrenje za ulazak u vojnu alijansu se u dobroj meri i radi. Pri tome se iznose podaci koji ohrabruju i razvijaju razmišljanja građana o potrebi ulaska u NATO, ali se često neke činjenice (ne)namerno friziraju ili se uopšte ne iznose. Činjenica je da priključenje i članstvo u NATO-u donosi određene pogodnosti i da predstavlja dokaz uspešnosti u ostvarenju nekih vrednosti, ali sa druge strane nameće se i pitanje ako eventualno članstvo Republike Srbije neće doneti nikakav napredak po pitanju dostizanja stabilnosti nacionalne bezbednosti i uopšte privrednog razvoja Republike Srbije, što se često ističe kao argument zagovornika za ulazak u NATO, koliko je ozbiljno potencirati politiku koja može dovesti do produblivanja unutrašnjih podela društva u Republici Srbiji.

LITERATURA

- [1] H Beriša M Rakić „Ljudska bezbednost u Avganistanu“, Kultura polisa br. 29, Institut za evropske studije, Novi sad, str. 482, 2016.godina
- [2] Ljiljana Dapčević, „Kontrola spoljnih granica, azil i imigracije“ u: Duško Dimitrijević (ur), *Kontrola spoljnih granica i pristupanje Srbije Evropskoj uniji, Evropsko zakonodavstvo 58/16*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, str. 167, 2016.
- [3] M. Rakić H. Beriša, „Odnos Ruske Federacije, SAD i NATO prema vojnoj neutralnosti Republike Srbije“, Srpska politička misao, br .02/2016., IPS, Beograd, str. 268, 2016.godina
- [4] M. Rakić, Uticajni faktori na ostvarivanju nacionalnih interesa Republike Srbije“, Politička revija br. 4, IPS, Beograd, str. 238, 2016.godina

¹⁶⁵ M. Rakić, Uticajni faktori na ostvarivanjunacionalnih interesa Republike Srbije“, Politička revija br. 4, IPS, Beograd, str. 238, 2016.godina

¹⁶⁶ Radi se samo o teoriji s obzirom na to da u praksi svega pet država članica NATO-a poštuje ovaj standard – SAD (3,6 %), Grčka (2,4 %), Poljska (2,2 %), Velika Britanija (2,1 %) i Estonija (2 %).